

среднего образования как существенного фактора всей школьной образовательной среды. Доказано влияние неформального образования на развитие социальной компетентности личности старшеклассника.

Ключевые слова: формальное образование, неформальное образование, функции неформального образования, средства неформального образования, социальная компетентность старшеклассников.

The problem of formation of social competence of students is one of the leading at the present stage of social development. The purpose of the article is to substantiate the role and importance of non-formal education as a factor in shaping the social competence of high school students. Using general scientific methods of analysis, synthesis, comparison and generalization, the analyzed scientific works, published in scientific and practical editions and placed on domestic and foreign websites, the importance of non-formal education in shaping the social competence of high school students is determined. Non-formal education for high school students is interpreted as supplementary education, which is institutionalized, purposeful, planned by the general secondary education institution as an organization providing educational services. A defining characteristic of non-formal education for high school students is that it is complementary and alternative to formal education, acquired through educational programs, and does not involve the awarding of state-recognized educational qualifications. Theoretical approaches to defining the concept of "non-formal education" are revealed. It is characterized that non-formal education in modern conditions performs a complex of functions: motivational, aimed at accepting new living conditions; informational, ability to find, choose, use the necessary information; activity-oriented, to master new ways of activity; axiological, to master socially necessary values. It is substantiated that non-formal education of high school students is a space for expansion of their traditional educational activity. It has been proved that non-formal education has its own methodology for influencing the development of social competence of a high school student's personality. The article describes theoretical approaches to the definition of "non-formal education". Functions of non-formal education are characterized: motivational, informational, activity-oriented and axiological. Non-formal education is described as a logical continuation of basic education, as one of the guiding factors of the whole educational process. The role of non-formal education of high school students as a space for expanding their traditional educational activities is substantiated. The role of electives, circles, clubs, individual work, participation in the work of student self-government of a secondary education institution as an essential factor of the whole school educational environment is revealed. The influence of non-formal education on the development of social competence of the high school student's personality is proved.

Keywords: formal education, non-formal education, functions of non-formal education, means of non-formal education, social competence of high school students.

УДК 37.017:330.16]:17.023.31

DOI 10.31339/2413-3329-2019-2(10)-164-169

Чучаліна Юлія Миколаївна,

викладач-стажист,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань

ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА В СТРУКТУРІ ЗАГАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

У статті досліджується проблема змістового наповнення понять «культура», «економічна культура», а також здійснюється спроба визначення місця і ролі економічної культури у структурі загальної культури особистості. Проаналізовано сучасні підходи до визначення поняття «економічна культура». У дослідженні аналіз економічної культури як компоненту системи загальної культури особистості здійснено у двох напрямках: по-перше, розкрито зміст основних функцій культури в її складовій – економічній культурі, а по-друге, виявлено зв'язок економічної культури з іншими компонентами системи загальної культури.

Ключові слова: культура, економічна культура, професійна культура, культура особистості, економічна культура особистості, соціум.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови України, формування її економіки на ринкових засадах, вдосконалення суспільних відносин і виховання національно свідомих громадян особливо актуальною стає проблема економічної культури населення взагалі, підрастаючого покоління зокрема.

Перехід до ринкових відносин вимагає вміння практично застосовувати економічні знання, використовувати їх у процесі будь-якого способу організації виробництва – від державного підприємства до приватного бізнесу. Практичні знання з економіки лежать в основі підприємництва, дозволяють самостійно приймати рішення, дають змогу відкрити свою справу.

В економічному житті суспільства беруть участь усі його члени, в тому числі й учні, хоча вони ще безпосередньо не вступають у виробничі відносини. Свідома й активна участь сучасної учнівської молоді в економічному житті та діяльності в майбутньому вимагає вже на рівні шкільного навчання послідовного здійснення її економічного виховання в загальній системі виховної роботи школи, забезпечення формування в неї економічної культури як результату діяльності людей у сфері економічного життя, нагромадження суспільством економічного досвіду і економічних знань.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Окремі аспекти економічної культури перебували в контексті наукових інтересів економістів, соціологів, психологів, педагогів, представників різних шкіл і течій. Вони знайшли втілення у працях

Н. Гридасової, Д. Разуменка, В. Москаленко, Ю. Шаргородського, О. Міщенко, Т. Скиби, Г. Смирнової, А. Сур'яка, Р. Ривкіної, В. Щербини.

Мета статті: проаналізувати сучасні підходи щодо суті поняття «економічна культура», визначити зміст та типи економічної культури як виду загальної культури.

Результати дослідження. Поняття «культура» (від лат. culture – обробка, облагородження, спосіб життя, заняття, освіта, виховання) є багатогранною характеристикою життєдіяльності суспільства і тому нараховує понад 500 визначень у науковій літературі. Розглянемо деякі підходи до сутності культури в контексті проблеми нашого дослідження.

Філологи зв'язують поняття «культура» безпосередньо з освітою, розвитком, вихованням. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови виділяються такі підходи до цього поняття: 1. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії, у зв'язку з чим культура характеризує рівень розвитку суспільства в певну епоху, а також те, що створюється для задоволення духовних потреб людини. 2. Освіченість, вихованість. 3. Рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності [1, с. 472]. В. Даль розуміє під культурою «освіту розумову і моральну» [6, с. 217], С. Ожегов розглядає культуру як сукупність досягнень людства у виробничому відношенні. Культура характеризується культурністю – це ступінь суспільного і розумового розвитку, притаманний кому-небудь [13, с. 313].

У філософській літературі під культурою розуміють сукупність матеріальних і духовних цінностей, що є результатом суспільно-історичної і трудової діяльності людини [2; 106]. Відзначають, що культура історично визначає рівень розвитку суспільства, творчих сил та здібностей людини, який виражається у типах та формах організації життя та діяльності людей в їхніх взаємовідносинах, а також у створенні ними матеріальних і духовних цінностей [21, с. 225]. Поняття культури фіксує якісну відмінність людської життєдіяльності від біологічних форм життя [16, с. 299]. У Філософському енциклопедичному словнику поняття «культура» розглядається як специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної і духовної праці, в системі соціальних норм і установ, в духовних цінностях, в сукупності ставлень людей до природи, між собою і до самих себе [22, с. 293].

Сучасний рівень наукового пізнання характеризує підхід до культури як до «наскрізної суспільної системи, що пронизує всі сторони життя суспільства», внаслідок чого під нею розуміють «...не тільки станки, машини, будівлі, твори мистецтва, наукові роботи, створені людьми, але й самих конкретних людей, які створюють їх, в усій різноманітності та всебічності своїх життєвих проявів, в усій повноті свого індивідуального буття» [9, с. 27].

У словнику-довіднику з психології термін «культура» розглядається також у різних тлумаченнях: у буквальному розумінні – як та частина навколишнього середовища, яка створена людиною; у найбільш спрощеному вигляді – як продукти соціалізації в будь-якій організованій групі; суспільстві або нації, згідно з чим поняття культури включає набір правил, норм і звичаїв, прийнятих серед членів цієї групи. Якщо ж цей термін використовують для опису людей, які складають групу, то культуру розглядають як активний, а не пасивний феномен: кожна людина робить свій внесок в культуру оточуючих людей і, в свою чергу, відчуває їхній культурний вплив.

У педагогічних дослідженнях акцентується увага на розгляді культури як сфери духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування (школи, ЗВО, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо) [3, с. 182]. І. Зязюн зауважує, що «поняття культури, як це не парадоксально, до останнього часу не було осмислене педагогікою, не включене в її науковий обіг. Бракує педагогічної інтерпретації культури, що обґрунтовано висуває завдання її всебічної і глибокої науково-педагогічної рефлексії» [7, с. 4]. Науковець аналізує різноманітні аспекти співвідношення освіти і культури і зазначає: «У педагогіці поняття «культура» використовується і як основний фактор-джерело, звідки черпається зміст освіти, і як соціальний регулятив, що відображає ціннісні продукти духовної і матеріальної діяльності людини, властивості і якості самої людини як носія і творця культури, а освіта розглядається як цілеспрямований спосіб опанування культури» [7, с. 5].

Отже, під культурою розуміють і матеріальне виробництво, об'єднане поняттям «технологія», яке включає виробництво засобів, що становлять матеріальну основу існування людини (їжа, житло, одяг) тощо; і мову, а також допоміжні символічні комунікації (жестикуляція, мистецтво, а на найвищому щаблі розвитку культури – письмо); і комплекс суспільних норм моралі або систему суспільно визнаних категорій, настанов, забобонів, звичаїв, традицій, які регламентують міжлюдські взаємини. Сюди належать також звичаї і приписи, що торкаються таких аспектів суспільного життя, як структура сім'ї і родини, статеві моральність, поділ праці, відношення власності, структура політичної влади, товариська етика, магічна практика, віра, релігійні символи, уявлення про світ, природу і місце людини в ній [11, с. 88]. Ці норми можна визначити як загальні принципи функціонування людського суспільства. Аналіз культури як антропологічного феномену показує, що культура конгруентна людині. «Оскільки культура має високий виховний і освітній потенціал, є потужним фактором розвитку

людини, її соціалізації і індивідуалізації, вона стає не лише творцем культури, а й водночас її творінням. Вона – і значущий суб'єкт культури, і її об'єкт та продукт» [7, с. 4].

Узагальнюючи різні тлумачення поняття «культура», філософи та культурологи класифікують їх за різними підходами, з яких важливими для нашого дослідження є такі:

- аксіологічний (або предметно-ціннісний, соціально-ціннісний) підхід, який розглядає культуру як сукупність цінностей, створених людиною, матеріальних і духовних цінностей;
- діяльнісний (або технологічний) підхід, згідно з яким культура визначається як специфічний спосіб людської діяльності;
- особистісний (або гуманістичний) підхід, який характеризує культуру як динамічний процес творчої самореалізації особистості, суб'єкта культурно-історичного процесу;
- евристичний підхід, згідно з яким культура – це творчий потенціал діяльності, здатність людини створювати щось нове;
- семіотичний (або інформаційно-семіотичний) підхід, який розглядає культуру як сукупність неспадкової інформації, способів її організації і збереження.

Аналіз різних підходів свідчить, що вони не виключають, а доповнюють один одного, ряд авторів розглядають не один, а декілька підходів до визначення культури. Ми згодні з В. Гриньовою, що перші три підходи – аксіологічний, діяльнісний та особистісний – можуть складати теоретичну основу розв'язання завдань формування педагогічної культури майбутнього вчителя [5], і спиралися на них у своєму дослідженні формування економічної культури у фаховій підготовці студентів педагогічних університетів.

Крім того, використано соціально-психологічний підхід, який передбачає розгляд економічної культури особистості як феномена і результату міжіндивідуальної взаємодії, взаємодії індивіда і групи, групи та суспільства, а також педагогічний підхід, що передбачає свідомий та цілеспрямований вплив на процес формування і розвитку економічної культури особистості в тісній, нерозривній єдності з аналогічним процесом у суспільстві в цілому (С. Завражин, О. Камішанченко, І. Прокопенко, В. Розов).

Дослідження проблеми формування економічної культури вчителя зумовило необхідність аналізу різних видів культури, визначення місця економічної культури серед них, розгляд таких понять, як «культура особистості», «загальна культура особистості», «економічна культура особистості».

Оскільки термін «культура» є багатозначним, то, розглядаючи різні види культури, часто виділяють окремі її характеристики. Так, у вузькому розумінні найчастіше виділяють специфічно раціональні сфери діяльності людини (мистецтво, література, наука) та ірраціональні (зовнішній вигляд, манери поведінки). Оскільки поняття культури фіксує істотну своєрідність історично конкретних форм людської життєдіяльності на різних етапах історичного розвитку, в межах певних епох, суспільно-економічних формацій, етнічних і національних спільнот, говорять про античну культуру, буржуазну культуру, російську культуру, українську культуру та ін. [16, с. 299-300].

Розуміючи під культурою рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння будь-якою галуззю знань або діяльності, виділяють такі поняття, як культура виробництва, культура праці, культура мови; правова, моральна, естетична культура, культура побуту тощо [23, с. 320]. У процесі формування матеріально-виробничої культури у суспільстві виділилися різні професійні культури: професійних військових, професійних ремісників, земледробників, скотарів тощо. У духовній культурі у зв'язку з художньо-мистецькими уподобаннями та певними знаннями розрізняють елітну культуру і протиставляють її масовій культурі. Виділяють також певні субкультури, які відповідають тому чи іншому прошарку суспільства, – міська, сільська, молодіжна, людей похилого віку [25, с. 322]. З погляду структури і характеру суспільних відносин виокремлюють політичну культуру, правову, моральну, організаційну культуру, культуру управління,

міжособистісного спілкування. У загальному вигляді розглядають, щонайперше, матеріальну культуру суспільства, як усі матеріальні цінності, та духовну культуру – досягнення суспільства в галузі освіти, науки, мистецтва, літератури тощо.

Аналіз філософської, соціологічної, культурологічної літератури свідчить про існування в науці підходу до культури як до діяльності. При цьому одні вчені під культурою розуміють духовну діяльність людства, а інші [7] розуміють її «як творчу діяльність людини, яка ґрунтується на розпредметності культурних цінностей»; як похідну людської діяльності, яка має творчий характер [8].

З огляду на специфічні прояви у різних сферах людських взаємин та з урахуванням конкретних видів людської діяльності виділяють такі основні своєрідні підсистеми культури:

- екологічна (адаптація людини до умов змінного середовища, добування їжі);
- виробнича (виробництво засобів існування, забезпечення життєдіяльності, транспорт тощо);
- духовна (наукова, художня, релігійна, комунікативна та інша пізнавальна діяльність);
- організаційна (соціонормативна, політична, управлінська діяльність, інформатика) [15, с. 7].

Поняття «культура особистості» має специфічні ознаки, що характеризують саме особистість, її психофізіологічні і соціально-психологічні властивості: спрямованість (потреби, мотиви, інтереси, світогляд, переконання), риси темпераменту й характеру, здібності, особливості психічних процесів (відчуття, сприймання пам'яті, мислення, уваги, емоційно-вольової сфери). У сучасній системі освіти України відбувається зміна знаннєвої парадигми навчання і виховання на парадигму вільного розвитку особистості людини. С. Гончаренко відзначає, що в цих умовах на перший план виступає формування базової культури особистості, усунення у структурі особистості протиріччя між технічною й гуманітарною культурою, подолання відчуження людини від політики та забезпечення її діяльного включення в нові соціально-економічні умови життя суспільства [3, с. 243].

Культура особистості розглядається в таких напрямках: загальноосвітня культура, що включає засвоєння та розуміння оточуючого світу (природи, суспільства, людини) в цілому; гармонійний розвиток основних духовних сил індивіда (інтелектуальних, вольових, емоційних); морально-ідеологічна культура, що визначає ставлення особистості до інших людей, до суспільства, а також власні життєві цілі та позиції. Загальна культура особистості як сукупність декількох культур – моральної, психологічної, комунікативної, естетичної та ін. – відображає загальноосвітню, гуманітарну сторону культури особистості.

Досліджуване нами поняття економічної культури особистості може бути пов'язаним як із загальною культурою особистості, так і з її спеціальною культурою. Спеціальна культура включає пізнання, перетворювальну діяльність в окремій області і визначається професійною спрямованістю індивіда.

Так, Т. Скиба розглядає економічну культуру як один з елементів професійної культури, що ґрунтується на створених людиною економічних нормах, правилах, вимогах і способах, пов'язаних з діяльністю щодо життєзабезпечення і зафіксованих в економічній свідомості (теоретичних знаннях, практичних уміннях та навичках – «фундаменті» економічної грамотності), а також якій безпосередньо пов'язаний з реалізацією цих знань у сфері економіки [19, с. 42].

Багато авторів розуміють під економічною культурою у широкому сенсі всю сукупність духовних та матеріальних цінностей, без яких людина не може жити та розвиватися як соціальний суб'єкт. Культура – це все, що складає «другу природу», відмінну від природних процесів та явищ, а її основна характеристика – ріст рівня економічної освіти.

Проблема економічної культури досліджується в економічній теорії щодо визначення ролі економічної культури в розвитку економіки і розробки державної стратегії на оновлення

економічної культури як засобу і цілі економічного зростання. А. Сур'як зазначає, що «важливою складовою економічної діяльності в перехідній економіці виступає економічна культура, яка значною мірою визначає рівень економічної активності в країні, ступінь розвитку економіки, темпи економічного зростання» [20, с. 6].

В. Щербина ототожнює економічну культуру з культурою економіки, аналізуючи її у зв'язку зі структурою економічної діяльності і змінністю фаз суспільного відтворення: «Економічна культура являє собою об'єктивно необхідну матеріальну і духовну основу вдосконалення всіх форм, шляхів і методів економічної діяльності, всіх сторін і зв'язків системи господарювання» [24, с. 4].

У дослідженнях економічної культури її ототожнюють з культурою корпорацій (Г. Ассонов, О. Хуторяно), культурою мислення та культурою ведення переговорів (М. Піскотин), з культурою підприємництва, господарювання, розглядають як культуру виробничих зв'язків між людьми, рівень їхньої діловитості, як культуру використання суспільного часу і факторів виробництва (П. Ігнатівський). Багато дослідників пов'язують сутність економічної культури з культурою взагалі. В. Лагутін вказує: «Економічна культура – складова культури взагалі, вона відображає рівень розвитку економічного мислення. Практично будь-яка економічна дія людини породжує її уявлення про систему існуючих економічних відносин» [10, с. 76].

А. Сур'як досліджує зміни економічної культури в умовах ринкової трансформації і спирається на таке її тлумачення: «економічна культура як економічна категорія – це характеристика економічних відносин як способу, форми, результату творчої діяльності людей у процесі виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних і духовних благ» [20, с. 19]. Дослідник здійснює типологію економічної культури на основі типів економіки і розрізняє: командно-адміністративну економічну культуру, економічну культуру перехідного періоду, ринкову економічну культуру [20, с. 19].

Ряд дослідників розкривають сутність економічної культури, виділяючи її складові. Так, стверджують, що економічна культура являє собою органічну єдність знань, переконань і творчої практичної діяльності, а також результати цієї діяльності, які створюються людьми в процесі розвитку суспільства [12]. Інші включають в економічну культуру особистості економічну освіту й економічне мислення, економічно розвинуті потреби та творчу діяльність у сфері економіки [4, с. 142]. Окрім певної сукупності економічних знань, умінь та навичок, В. Симоненко включає в поняття економічної культури «розвинуте економічне мислення, економічну свідомість та вміння діяти на практиці відповідно до економічних законів» [14, с. 7]. Також складові економічної культури визначаються дослідниками відповідно до структури економічної діяльності: культура виробництва, культура праці, культура обміну, культура розподілу та культура споживання матеріальних і духовних благ (В. Щербина), з опорою на культуру людини: культура праці і культура поведінки, тобто ставлення до праці (А. Сур'як).

Розуміючи під економічною культурою певне особистісне утворення, ми застосовували системний підхід, що дозволило розглядати її як цілісність, визначити склад і структуру основних компонентів і взаємозалежності між ними всередині системи, а також зв'язок економічної культури як системи з метасистемою, тобто системою більш високого порядку – загальною культурою особистості, для якої вона є структурним компонентом. Культуру як ціле не можна представити простою сумою якостей її складових, оскільки, будучи синтезом частин, ціле набуває інтегративних якостей, воно детермінується, зумовлюється станом частин. У цьому контексті економічна культура має особливий вплив на хід культурного, соціально-громадського життя суспільства. Ми розглядаємо економічну культуру суспільства як системну якість, властиву різним соціальним прошаркам, що виражає основні економічні явища і відношення, їх розвиток.

Сьогодні ступінь розвитку особистості значною мірою

визначається рівнем економічної культури. Економічна культура особистості виступає якісною характеристикою, яка показує рівень економічних знань, навичок та вмій, ступінь реалізації здібностей і можливостей людини в економічній сфері суспільства – виробництві, розподілі, обміні і споживанні матеріальних благ і послуг [18, с. 121]. Сутність економічної культури особистості можна розглядати як органічне поєднання розвинутої економічної свідомості, переконаності і практичної економічної діяльності. Економічна свідомість включає в себе основні економічні категорії, поняття, спеціальні і специфічні економічні знання, що створюють можливість цілеспрямованого і доцільного втручання в організацію економічного життя суспільства. Ядром економічної свідомості є економічне мислення – розумова аналітико-синтезуюча здатність людини, яка дає їй можливість усвідомлення, розуміння, вираження в поняттях, категоріях, висновках і узагальненнях закономірних зв'язків і залежностей, на основі яких можливий науково обґрунтований вплив на економіку. Таким чином, економічна культура передусім включає в себе певний рівень освіти, тобто накопичені знання, відомості, уявлення, але не зводиться тільки до цього. Необхідно ще сформувати уміння і навички застосовувати отримані знання на практиці, а також підготувати людину до постійного професійного росту, навчити покладатися на свої сили, відповідати за свою долю.

Економічній культурі особистості притаманна властивість саморозвитку, бо людина не тільки створює і споживає цінності культури, але в цьому процесі також піднімається на більш високий рівень. Саме це положення є принциповим для нашого дослідження, оскільки даний процес вимагає педагогічного керівництва для прискорення часу переходу з одного ступеня розвитку економічної культури особистості на наступний, вищий.

Щодо економічної культури, то в науковій літературі немає єдиного погляду на це питання. Так, виділяють пізнавальну, світоглядну, виховну й інформаційну функції, селективну, накопичувальну, трансляційну й інноваційну функції, пізнавальну, ціннісну, культуротвірну, адаптивну й інтегративну функції, стимулюючу, інтеграційну, інноваційну, світоглядну функції [20, с. 128].

У дослідженні в процесі визначення зв'язку економічної культури з іншими компонентами системи загальної культури

враховувалося, що в науковій літературі має місце виділення у структурі культури особистості двох основних компонентів: духовної культури, яка складає внутрішнє багатство людини, і компоненту культури особистості, який проявляється в суб'єктно-суб'єктній і суб'єктно-об'єктній сферах, тобто у спілкуванні з іншими особистостями та із засобами і результатами діяльності людини, елементами матеріальної культури. Водночас ми поділяємо точку зору дослідників, які приймають таке структурування тільки як умовне. Духовна культура, що включає такі структурні компоненти, як світоглядну, розумову, моральну, естетичну, правову культуру, проявляється саме у спілкуванні з іншими людьми і з предметами матеріальної культури суспільства, з багатством природи. У цьому вже закладено закономірні взаємозв'язки між компонентами культури особистості, що і визначає її цілісність як системи [17, с. 9].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведений аналіз наукових джерел свідчить, що існують різні теоретичні концепції сутності культури, які розкривають перспективи її розвитку і вплив на духовність людини. Культура є необхідною характеристикою всіх видів і форм матеріальної і духовної діяльності, а дослідження економічної культури є етапом цілісного розуміння феномену культури.

Сутність економічної культури і її місце серед інших явищ найбільш повно розкривають її функції, а саме: пізнавальна, світоглядна, державотворча, виховна, діагностична і прогностична, комунікативна, регулятивна функції.

Діяльнісний підхід до аналізу проблеми формування культури особистості дозволив виявити зв'язок кожного її структурного компонента з досвідом відповідної діяльності та висунути положення про визначальну, провідну роль економічної культури у формуванні цілісної культури особистості. Щонайперше, це обґрунтовується впливом перетворюючої діяльності на розвиток потенційних можливостей особистості, на формування індивідуальності. Адже в процесі діяльності людина отримує не тільки предмет своєї діяльності, але й її додаткові результати, що складають основу розвитку особистості: нові знання, новий досвід, нові відносини, нові потреби, а отже, і нові цілі, мотиви, орієнтації, тобто передумови власного самовдосконалення.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.
2. Гершунський Б. С. Философия образования для XXI века: (В поисках практико-ориентированных концепций) / Б. С. Гершунский. – М.: Совершенство, 1998. – 608 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Гридасова Н. Місце і роль економічної культури у структурі загальної культури особистості / Н. Гридасова // Молодь і ринок. – № 2 (73). – 2011. – С. 141 – 145.
5. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) / В. М. Гриньова. – Харків: Основа, 1998. – 300 с.
6. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х тт. / В. И. Даль. – М.: Русский язык, 1978. – Т. 2. – 555 с.
7. Зязюн І. Освітній простір культури в умовах сучасних інформаційних технологій / І. Зязюн // Рідна школа. – 2006. – №5. – С. 3-6.
8. Иванова Т. В. Особенности развития психологической готовности студенчества к педагогической деятельности / Т. В. Иванова. – Дис. ... канд. психол. наук. – М., 1983. – 204 с.
9. Конев В. А. Философия образования (культурно-антропологический аспект) / В. А. Конев. – Самара: СИПКРО, 1996. – 92 с.
10. Лагутін В. Д. Людина і економіка: соціоекономіка / В. Д. Лагутін. – К.: Просвіта, 1996. – 336 с.
11. Марценюк С. П. Проблеми історії й теорії світової та української культури: Конспект лекцій / С. П. Марценюк. – Київ: УСДО, 1993. – 124 с.
12. Москаленко В. В. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект [монографія] / В. В. Москаленко, Ю. Ж. Шайгородський, О. О. Міщенко. – К.: Вид-во „Центр соціальних комунікацій”, 2012. – 348 с.
13. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеол. выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова / РАН. Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова. 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1998. – 944 с.
14. Основы профессиональной культуры: Учебник для 10-11 кл. общеобразоват. школ, гимназий, лицеев / Под ред. В. Д. Симоненко. – Брянск: Вид-во БГПУ, 1997. – 306 с.
15. Палеха Ю. І. Культура управління та підприємництва: Навч. метод. пос. / Ю. І. Палеха, В. О. Кудін. – К.: МАУП, 1998. – 96 с.
16. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шеленденка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
17. Разуменко Д. О. Формування економічної культури майбутніх учителів у фаховій підготовці / Д. О. Разуменко: Автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – «Теорія та методика професійної освіти». – Харків, 2006. – 21 с.

18. Ривкина Р.В. Экономическая культура / Р. В. Ривкина. – М.: Культурна ініціатива, 1995. – 287 с.
19. Скиба Т.Ф. Формирование экономической культуры будущих учителей технологии и предпринимательства в условиях изменяющейся региональной политики / Т. Ф. Скиба. – Дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. – Брянск, 1999. – 42 с.
20. Основи економічної культури: Навч. посіб. / А. В. Сур'як. – К.: Кондор, 2004. – 256 с.
21. Философская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1963. – Т. 3. – 540 с.
22. Философский энциклопедический словарь. 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 293 с.
23. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – 2-е вид. перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
24. Щербина В. Ф. Культура экономики / В. Ф. Щербина. – М.: Молода гвардія, 1986. – 189 с.
25. Щокин Г. В. Теория социального управления / Г. В. Щокин. – К.: МАУП, 1996. – 408 с.

References

1. Velikij tлумachnij slovník suchasnoyi ukrayinskoyi movi [The Great Interpretive Dictionary of Modern Ukrainian] / Uklad. i golov. red. V.T. Busel. K.: Irpin: VTF „Perun”, 2001.
2. Gershunskij, B. S. 1998. Filosofiya obrazovaniya dlya XXI veka: (V poiskah praktiko-orientirovannykh koncepcij) [The Philosophy of Education for the 21st Century: (In Search of Practice-Oriented Concepts)]. M.: Sovershenstvo.
3. Goncharenko, S. 1997. Ukrayinskij pedagogichnij slovník [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kiyiv: Libid.
4. Gridasova, N. 2011. Misce i rol ekonomichnoyi kulturi u strukturi zagalnoyi kulturi osobistosti [The place and role of economic culture in the structure of general personality culture]. *Molod i rinok*, № 2 (73), pp. 141–145.
5. Grinova, V. M. 1998. Formuvannya pedagogichnoyi kulturi majbutnogo vchitelya (teoretichnij ta metodichnij aspekti) [Formation of pedagogical culture of future teacher (theoretical and methodical aspects)]. Harkiv: Osnova.
6. Dal, V. I. 1978. Tolkovyj slovar zhivogo velikoruskogo yazyka [Interpretive dictionary of the living Great Russian language]. V 4-h tt. T. 2. M.: Russkij yazyk.
7. Zyazyun, I. 2006. Osvitnij prostir kulturi v umovah suchasnih informacijnih teh-nologij [Educational space of culture in the conditions of modern information technologies]. *Ridna shkola*. №5. pp. 3-6.
8. Ivanova, T. V. 1983. Osobennosti razvitiya psihologicheskoy gotovnosti studen-chestva k pedagogicheskoy deyatel'nosti [Features of the development of psychological readiness of students to pedagogical activity]. Dis. ... kand. psihol. nauk. M.
9. Konyev, V. A. 1996. Filosofiya obrazovaniya (kulturno-antropologicheskij aspekt) [Philosophy of Education (cultural and anthropological aspect)]. Samara: SIPKRO.
10. Lagutin, V. D. 1996. Lyudina i ekonomika: socioekonomika [Man and economy: socioeconomics]. Kiev: Prosvita.
11. Marcenyuk, S. P. 1993. Problemi istoriji j teorii svitovoyi ta ukrayinskoyi kulturi: Konspekt lekcij [Problems of History and Theory of World and Ukrainian Culture]. Kiyiv: USDO.
12. Moskalenko, V. V. and Shajgorodskij, Yu. Zh. and Mishenko, O. O. 2012. Ekonomichna kultura osobistosti: socialno-psihologichnij aspekt [monografiya] [The economic culture of personality: the socio-psychological aspect [monografiya]]. K.: Vid-vo „Centr socialnih komunikacij”.
13. Ozhegov, S. I. and Shvedova N.Yu. 1998. Tolkovyj slovar russkogo yazyka: 80000 slov i frazeol. vyrazhenij [Interpretive Dictionary of Russian: 80000 words and phraseol. expressions] / RAN. In-t russkogo yazyka im. V.V. Vinogradova. 4-e izd., dop. M.: Azbukovnik.
14. Osnovy professionalnoj kultury: Uchebnik dlya 10-11 kl. obsheobra-zovat. shkol, gimnazij, liceev [Foundations of professional culture: A textbook for 10-11 cl. is generally called. schools, high schools, lyceums] / Pod red. V.D. Simonenko. Bryansk: Vid-vo BGPU, 1997.
15. Palyeha, Yu. I. and Kudin, V. O. 1998. Kultura upravlinnya ta pidpriyemnictva [Management and Entrepreneurship Culture]: Navch. metod. pos. K.: MAUP.
16. Politologichnij enciklopedichnij slovník [Political Science Encyclopedic Dictionary] / Uporyadnik V.P. Gorbatenko; Za red. Yu.S. Shelendchenka, V.D. Babkina, V.P. Gorbatenka. 2-e vid., dop. i pererob. K.: Geneza, 2004.
17. Razumenko, D. O. 2006. Formuvannya ekonomichnoyi kulturi majbutnih uchiteliv u fahovij pidgotovci [Formation of economic culture of future teachers in professional training]: Avtoref. dis.. na zdobuttya nauk. stupenya kand.. ped.. nauk: spec. 13.00.04 «Teoriya ta metodika profesijnoyi osviti». Harkiv.
18. Rivkina, R. V. 1995. Ekonomicheskaya kultura [Economic culture]. M.: Kulturna iniciativa.
19. Skiba, T. F. 1999. Formirovanie ekonomicheskoy kultury budushih uchitelej tehnologij i predprinimatelstva v usloviyah izmenyayushejsya regionalnoj politiki [Formation of economic culture of future teachers of technology and entrepreneurship in the context of changing regional policy]. Dis. ... kand. ped. nauk. 13.00.04. Bryansk.
20. Sur'yak, A. V. 2004. Osnovi ekonomichnoyi kulturi [Fundamentals of Economic Culture]: Navch. posib. K.: Kondor.
21. Filosofskaya enciklopediya [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. M.: Sovetskaya enciklopediya, 1963. T. 3.
22. Filosofskij enciklopedicheskij slovar [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. 2-e izd. M.: Sovetskaya enci-klopediya, 1989.
23. Filosofskij slovník [Philosophical Dictionary] / Za red. V.I. Shinkaruka. 2-e vid. pererob. i dop. K.: Golov. red. URE, 1986.
24. Sherbina, V. F. 1986. Kultura ekonomiki [Economy culture]. M.: Moloda gvardiya.
25. Shokin, G. V. 1996. Teoriya socialnogo upravleniya [Theory of Social Management]. K.: MAUP.

В статье исследуется проблема содержательного наполнения понятий «культура», «экономическая культура», а также осуществляется попытка определения места и роли экономической культуры в структуре общей культуры личности. Проанализированы современные подходы к определению понятия «экономическая культура». В исследовании анализ экономической культуры как компонента системы общей культуры личности осуществляется в двух направлениях: во-первых, раскрыто содержание основных функций культуры в ее составляющей – экономической культуре, а во-вторых, определена связь экономической культуры с другими компонентами системы общей культуры.

Ключевые слова: культура, экономическая культура, профессиональная культура, культура личности, экономическая культура личности, социум.

The article studies the content of such concepts as “culture”, “economic culture” and attempts to determine the place and role of economic culture in the structure of a general culture of personality. It also analyzes modern approaches to defining the term “economic culture”. The study on the problem of shaping economic culture in the teacher has led to the need to analyze different types of culture, determine the place of economic culture among them and consider such concepts as “culture of personality”, “general culture of personality” and “economic culture of personality”. The

article analyzes economic culture as a component of a general culture of personality in two areas: firstly, it discloses the content of the main functions of culture in the context of economic culture; secondly, it reveals the connection between economic culture and other components of the system of a general culture. In general, the conducted analysis of scientific sources shows that there are different theoretical concepts of the essence of culture, which reveal the prospects for its development and impact on human spirituality. Culture is a necessary characteristic of all kinds and forms of physical and spiritual activity. The study of economic culture implies a stage of a holistic understanding of culture. The active approach to the analysis of the problem of the formation of the personality culture made it possible to identify the connection of each of its structural components with the experience of the respective activity and to make provisions about the defining, leading role of the economic culture in the formation of the holistic personality culture. First of all, it is substantiated by the influence of transformative activity on the development of the potential capabilities of the individual, on the formation of individuality. After all, in the process of activity, the person receives not only the object of his activity, but also those additional results that form the basis of personality development: new knowledge, new experience, new relationships, new needs, and therefore new goals, motives, orientations, ie the preconditions of one's own self improvement.

Key words: culture, economic culture, professional culture, culture of personality, economic culture of personality, society.

UDK 371.01

DOI 10.31339/2413-3329-2019-2(10)-169-172

Bernátová Renáta,

docent, doktor prírodných vied, philosophiae doctor,
Prešovská univerzita v Prešove, Slovenská Republika

VÝCHOVA K ZDRAVIU A ŠTUDENTI UČITEĽSTVA PRE PRIMÁRNE VZDELÁVANIE

V príspevku sa venujeme problematike výchovy k zdraviu, ktorá nie je v slovenskom školstve samostatným vyučovacím predmetom, jej obsah je implementovaný do obsahového a výkonového štandardu viacerých vyučovacích predmetov na primárnom stupni vzdelávania. V 1. a 2. ročníku základnej školy sa najviac implementuje do vyučovacích predmetov prvouka a telesná a športová výchova, v 3. a 4. ročníku do vyučovacích predmetov prírodoveda a telesná a športová výchova. Jej obsah je implementovaný aj do prierezovej témy ochrana života a zdravia. V príspevku sa venujeme aj výchove k zdraviu vo vzťahu k vysokoškolskej príprave učiteľov pre primárne vzdelávanie na Pedagogickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove. Ďalej prezentujeme výsledky dotazníkového prieskumu cieľom ktorého bolo zistiť názory a postoje študentov učiteľstva pre primárne vzdelávanie na výchovu k zdraviu vo vzťahu k jej výučbe na primárnom stupni vzdelávania a na pripravenosť študentov na jej realizáciu v základnej škole. Dotazník vlastnej konštrukcie obsahoval 5 položiek. Dotazníkového prieskumu sa zúčastnilo 29 študentov externej formy štúdia a 30 študentov dennej formy štúdia učiteľstva pre primárne vzdelávanie. Výsledky prieskumu prezentujeme v tabuľkách a grafoch. Výsledky ukázali, že respondenti považujú výchovu k zdraviu za dôležitú súčasť vzdelávania žiakov mladšieho školského veku, aj keď 50 % respondentov si myslí, že by nemala mať postavenie samostatného vyučovacieho predmetu na primárnom stupni vzdelávania.

Ключові слова: výchova k zdraviu, študenti učiteľstva pre primárne vzdelávanie, dotazníkový prieskum.

Vyhlasenie o probléme. V Štátnom vzdelávacom programe pre primárne vzdelávanie (1. až 4. ročník základnej školy) je formulovaný aj všeobecný cieľ výchovy a vzdelávania, ktorý obsahovo korešponduje s výchovou k zdraviu, a to "viesť žiakov k zodpovednému aktívnemu prístupu k ochrane a upevňovaniu svojho zdravia" [1, s. 4]. Výchova k zdraviu v základných školách ako prostriedok účinnej primárnej prevencie zdravotných problémov a sociálno-patologických javov nie je realizovaná v podobe samostatného vyučovacieho predmetu [2]. Jej obsah je čiastočne začlenený do obsahu niektorých vyučovacích predmetov, a to v 1. a 2. ročníku najmä do prvouky a telesnej a športovej výchovy, v 3. a 4. ročníku do prírodovedy a opäť do telesnej a športovej výchovy. Na vzdelávaní žiakov mladšieho školského veku v tejto oblasti sa podieľa aj prierezová téma ochrana života a zdravia. Aj napriek existujúcej integrovanosti zdravotných tém do niektorých vyučovacích predmetov a prierezových tém v primárnom vzdelávaní a aj iným formám prozdrazovnej edukácie (rôznym projektom a edukačným programom, napr. Škola podporujúca zdravie, Škola bez alkoholu, drog a cigariet, Národný program boja proti drogám, Národný program podpory zdravia, Mlieko pre školopovinné deti) zaznamenávame nepriaznivé ukazovatele v oblasti zdravia, ako aj v oblasti zdravotnej patológie [3].

Analýza súčasného výskumu a publikácií. Magisterský študijný program učiteľstvo pre primárne vzdelávanie sa študuje dva roky v dennej a tri roky v externej forme štúdia. Nadväzuje na trojročný (v externej forme štvorročný) bakalársky študijný program predškolská a elementárna pedagogika. Absolventi magisterského stupňa sú učiteľmi v primárnom stupni vzdelávania v Slovenskej republike, t. j. v 1. až 4. ročníku základnej školy.

Študenti, budúci učители v primárnom vzdelávaní, počas vysokoškolského štúdia absolvujú množstvo vyučovacích predmetov, včítane pedagogických praxí, ktoré ich majú po odbornej a metodologickej stránke pripraviť pre výkon učiteľského povolania, pre prácu učiteľa žiakov mladšieho školského veku. V ďalšom texte popíšeme prípravu budúcich učiteľov primárneho vzdelávania pre realizáciu výchovy

k zdraviu na Pedagogickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove.

V bakalárskom stupni štúdia v 1. roku absolvujú študenti povinný vyučovací predmet Biológia dieťaťa, školská hygiena a drogová prevencia, ktorý v sebe implementuje výchovu k zdraviu. Vyučovací predmet sa vyučuje jeden semester v rozsahu dve hodiny prednáška a jedna hodina seminár. Informačný list predmetu uvádza tieto výsledky vzdelávania:

- prezentovať zodpovedajúce penzum informácií, vedomostí, poznatkov a zručností v kontexte vnímania človeka ako bio-psycho-sociálnej štruktúry;
- vysvetliť anatomické a fyziologické charakteristiky telesných sústav s dôrazom na radiace sústavy, na vekové osobitosti a adaptačné reakcie organizmu;
- analyzovať determinanty zdravia a zdravého životného štýlu pri rešpektovaní osobitosti mladšieho školského veku;
- vytvoriť program podpory zdravia s dôrazom na zásady racionálnej výživy a potrebu pohybových aktivít;
- vysvetliť a aplikačne uplatniť zásady hygieny školského prostredia a školských činností vo vzťahu k účinnosti edukačného procesu;
- vyhľadávať informácie a zdôvodniť aktuálnosť drogovej prevencie;
- poskytnúť predlekársku prvú pomoc [4].

V 2. roku bakalárskeho štúdia si študenti môžu vybrať povinne voliteľný predmet Voľný čas a zdravie, v infoliste ktorého sú uvedené výsledky vzdelávania ktoré obsahovo korešpondujú s problematikou výchovy k zdraviu, a to:

- konkretizovať štruktúru a obsah zdravotno-preventívnych programov ako výchovných intervencií do oblasti voľného času detí [5].

V 3. roku bakalárskeho štúdia si študenti môžu vybrať povinne voliteľný predmet Záujmová a rekreačná telesná výchova, v infoliste ktorého sú uvedené výsledky vzdelávania, ktoré obsahovo korešpondujú s problematikou výchovy k zdraviu, a to: